

ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДА “ДЎСТ” ВА “БЕГОНА” КОНЦЕПТЛАРИНИНГ СОЦИОПРАГМАТИК ТАЛҚИНИ

Турабоева Ситора Зокир қизи

Тошкент тиббиёт академияси, инглиз тили ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6967639>

Аннотация. Социопрагматика адабий тилда ижтимоий хулқ-атвор нормаларининг қай шаклда акс эттирилиши ва уларга оид тил элементларининг социопрагматик маъно қирраларига эга эканлигини ҳам ўрганиш баробарида бу тил ҳодисаларининг нутқий воқеланиши билан боғлиқ вазиятларга лингвистик ечим топади.

Калим сўзлар: социопрагматика, лингвокультурология, лингвомаданиятшунослик, концепт, этимология, дўст ва бегона, лексема.

СОЦИОПРАГМАТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОНЦЕПТОВ «ДРУГ» И «ЧУЖОЙ» В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Социопрагматика находит лингвистическое решение ситуаций, связанных с речевой реализацией этих языковых явлений, изучая, как нормы социального поведения отражаются в литературном языке и имеют ли связанные с ними языковые элементы социально-прагматические смысловые аспекты.

Ключевые слова: социопрагматика, лингвокультурология, лингвокультурология, концепт, этимология, друг и чужой, лексема.

SOCIO-PRAGMATIC INTERPRETATION OF THE CONCEPTS "FRIEND" AND "STRANGER" IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract. Sociopragmatics finds a linguistic solution to the situations related to the speech realization of these linguistic phenomena while studying how the norms of social behavior are reflected in the literary language and whether the language elements related to them have sociopragmatic meaning aspects.

Keywords: sociopragmatics, linguocultural science, linguocultural science, concept, etymology, friend and stranger, lexeme.

КИРИШ

Тиллараро прагматика адабиёт ва ижтимоий-прагматика ўртасидаги боғлиқлик сифатида қаралади ва бу адресатдан ўз тилининг социопрагматик жиҳатларини тушуниши ва таҳлил қила олиши кераклигини, шу билан бирга бошқа тил ва маданиятга эга бўлган адресантга адресат тилининг прагматик хусусиятларини номоён қилиб бера олиш вазифасини ҳам юклайди. Сеарл нутқий фаолиятни акс эттирувчи, йўналтирувчи, текширувчи, ифодаловчи, эълон қилувчи каби характерларга эга бутунлик сифатида таснифлайди. Бунда коммуникация жараёнида илтимос, таклиф, мулоҳаза, раддия, узр сўраш, шикоят, миннатдорчилик каби кўплаб сегмент бирликлар ифодаланади. Тадқиқотимиз доирасида кўриб чиқиладиган концептларнинг социопрагматик хусусиятиларини ўзбек ва инглиз тилидаги мисоллар асосида кўриб чиқиш ушбу тил бирликларининг адресант ва адресат ўртасидаги коммуникатив функциялари ҳамда ифода имкониятлари очилишига имкон беради. Ушбу жараёнда ҳар иккала турдаги бадий дискурс намуналарини социопрагматик таҳлил асосида кўриб чиқамиз.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Инглиз тилида дўст сўзининг маъноси юзлаб йиллар давомида доимий равишда сақланиб қолган. Бу сўз қадимги инглиз тили яратилганидан бери мавжуд бўлиб, этимологиясига кўра немис тилидан келиб чиққан сўз ҳисобланади. Айнан “дўст” сўзининг дастлабки икки ҳарфи маъно билдириб, “фр” – “friday” (жума) лексемасининг ҳосил бўлишига асос бўлган, яъни “friday” – “Фригг куни” немис севги маъбудаси Фриггга бағишланган. Мазкур маълумотлардан келиб чиқиб, шуни айтиш мумкинки, инглиз жамиятида бу концепт муқаддас бўлган муносабатларга нисбатан қўлланилган. Ўзбек тилида ҳам “дўст” лексемасининг ономастикада Дўстлик тумани, Дўстобод маҳалласи топонимлари; Дўстмуҳаммад, Дўстбек, Дўстжон, Дўстхўжа, Дўстмурод, Дўстим ва шу каби антропонимлар шаклида маҳсулдор қўлланилишига гувоҳ бўламиз.

“Дўст” уруш ва тўқнашувлар даврида ўзининг “душман” антоними билан ҳам таърифланган. “Дўст” бўлиш учун бир-бирига душманлик қилиш мумкин эмас – низонинг турли томонларида дўстлар йўқ эди ва айнан ўша пайтда “дўст” содиқликни тасвирлаш ва белгилаш учун ўз маъносини кенгайтирди. “Дўст” лексемасининг урушдаги “душман” лексемасига нисбатан антонимик шакли инглиз ва ўзбек тилларида бир хил социал ҳосликка эга.

Ўрта инглиз тилида ва ундан ташқарида дўст маълум бир муассасага молиявий ёрдам берадиган одамнинг қўшимча маъносига эга бўлган. сотсиал XVII-асрнинг охирига келиб, дўст “яхши муносабатда бўлган ва душман эмас” деган маънони англлатувчи сифатдошга айлантирилган.

“Дўст” ва унинг ижобий маънолари инглиз тилида сўзлашувчи жамиятнинг турли гуруҳлари ва институтлари томонидан қабул қилина бошлаганлиги ажабланарли эмас. “Дўст” сўзини адвокатлар ҳам ишлатган – менинг “ўрганган дўстим” судда адвокатга мурожаат қилиш учун ишлатилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўзбек тилида дўст концептининг соcioпрагматик моҳияти нафақат бадий тўқима, балки илмий-марифий адабиётларда ҳам очиб берилади. Ислом ҳуқуқшунослигида ўзига хос мақомга эга бўлган А.Х.Ғазолийнинг дўстлик тўғрисида билдирган қуйидаги фикрлари шарқ халқларига хос бўлган этносоциал қадриятлар ва ҳақиқатларни намоён эта олади.

-Мехрибон дўст тўғри ёлдан, эзгулик ёлдан адашиб, итоатсизлик ва гуноҳ сўқмоғига қадам қўйиб қолганинда сени тўғри йўлга бошлаш учун жон чекадиган ва бу ишни ўзининг мажбурияти деб биладиган кишидир. Бу тавсиф нафақат мехрибон дўст, балки ҳақиқий дўст, чин дўст, қиёматли дўст, содиқ дўст ва бошқалар учун ҳам хизмат қилади.

-Айбсиз дўст кидирган кишининг дўсти кам бўлади. Дўстининг ҳар бир хатосини таъна қилаверади одамнинг эса душмани кўпаяди. Дўсти бирор-бир фойдани қўлга киритганда ўзидан кўра мени афзал кўради деб кутган киши ҳамиша изтиробда яшайди. Ушбу дидактик парчада эса дўст ва душман тушунчаси ўзаро зидланади ҳамда дўстлик муносабатларини сақлаш ва давом эттириш учун ўзига хос йўриқнома берилади.

-Дўстинг душманинг билан гаплашиб турганини кўрсанг, хафа бўлма. Агар у чин дўст бўлса, душманинг сенга зарар етказишига йўл қўймайди. Агар у вафосиз дўст бўлса, бунга ҳам ачинма, бунақа одам душманинг билан ошна бўлгани яхши. Дўстлик ва биродарлик ипини ҳалол ва самимий кишилар билан боғла.

Куйидаги парчада тилга олинган концептуал маъно юқоридаги семантик моҳиятдан узоклашади ва дўстлик алоқалари юқорироқ доирада юз беришига ишора қилинади. Масалан: -Дўстлар уч хил бўлади – дўстлар, дўстларнинг дўстлари ва душманларнинг душманлари. Душманлар ҳам уч хил бўлади – душманлар, дўстларнинг душманлари ва душманларнинг дўстлари.

-Агар ким биландир дўстлашмоқчи бўлсанг, ғазаб пайтида ўзини қандай тутишига боқ. Агар шу ҳолатда ҳам ахлоқини маҳкам тута олса, у билан дўстлаш. Агар акси бўлса, унга яқинлаша кўрма.

МУҲОКАМА

Дўстлик ришталарининг шахсий муносабатлар устига қурилиши синашта дўст бўлиш ёки дўстлик ришталари мустақкамлигини текшириш ва баҳолаш кераклиги ҳақида тушунчаларнинг ҳам илгари сурилишига сабаб бўлмоқда.

-Ўзинг муомала қилмаган кишилар билан дўстлик ипини боғлама. Синаб кўрмаган кишинг билан асло дўст тутинма.

-Одамларнинг энг ёмони бировлар билан душманлик қиладиган, атрофдагилар ёмон кўрадиган, одамларга зарар етказишни оддий ҳол санайдиган, хатоларни кечирмайдиган ва узрларни қабул қилмайдиган кишидир.

-Энг катта жоҳил дўстлик ва биродарлик мажбуриятларини, қоидаларини бажармаслиги сабабли дўстида нафрат ҳисси пайдо қиладиган кишидир.

-Бошқалар билан хушмуомала бўлган киши дўстларидан ҳам, душманларидан ҳам кўркмасе бўлади. Феъли, ахлоқи билан дўстларига ёрдам берадиган киши эса ўзини уларнинг душманлигидан кўрийд.

-Самимий дўст айбингни кўрганда уни очишга интилмайди, ютуқ-фазилатларингни эшитганда ўн баробар ошириб кўрсатади, сенга қилган илтифотини юрагида сақлайди, сендан кўрган фойдасини эса унутмайди, у билан муносабатда хатога цўл қўйсанг, жаҳлланмайди, кечирим сўрасанг, афв этади.

ХУЛОСА

Ўзбек халқининг социал ҳаёт тарзини кузатиш ва таҳлил қилиш жараёнида шу нарса маълум бўладики, дўстлик концепти индивидларнинг характер-хусусиятидан келиб чиқиб турлича интерпретацияланади. Масалан: айрим ўринларда ҳақиқий дўстлик тушунчаси фақат ота-она ёки оила аъзоларига нисбатан қўлланилиши мумкин, оиладан ташқарида қурилган дўстлик алоқалари манфаатларга асосланади, манфаатлар тўқнашган нуқтада дўстлик ришталари тугайди деган талқин устуворлик қилади ҳамда фарзанд ва ота-она, хусусан, ўғил фарзанд учун оталар, қиз фарзандга оналар яқин дўст, сирдош бўлиши кераклиги уқтирилади. Бошқа бир талқинларда эса дўстлик ришталарига хос хусусиятлар ака-укалар ёки опа-сингиллар орасида воқеаланади. Қарама-қарши жинс вакиллари орасида содир бўлиши мумкин бўлган дўстлик ришталари чегараси ахлоқий қадриятларга асосан белгиланган бир пайтда инглиз маданияти ва ижтимоий нормалардан келиб чиқиб girlfriend ёки boyfriend га “эга бўлиш” одатий ва табиий қабул қилинади. Ғарб маданиятидаги оила қадриятларининг Шарқдагидан фарқланувчи белгиларига кўра дўстлик муносабатларининг оила аъзолари билан боғланишига ижтимоий тўсиқлар ўрнатилади. Яна бир бошқа талқинларга кўра дўстлик, ҳабиблик алоқалари Аллоҳга нисбатангина ишлатилади. Яъни доимий бизни тингловчи, мадакдор, кўмакдош, ҳамроҳ, асровчи, ҳимоя қилувчи каби дўстлик

сифатларида меҳрибон Аллоҳнинг бандаларига нисбатан муносабатлари назарда тутилади. Айрим ҳолатларда китоблар инсон учун энг яқин дўст сифатида талкин қилинади. Бугун ижтимоий тармоқларнинг оммалашishi ва шахслараро муносабатларда муҳим қиймат ва ўринга эга бўлиши дўст концепсиясининг кенгайishi ва семантик, лексик ва социопрагматик жиҳатдан ўзгариб барча социумлар учун бирдек алоқадор феноменонга айланишига туртки бўлмоқда.

REFERENCES

1. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia. – 2000. –128 с
2. Соколова О. В. Категория фрейма в когнитивной лингвистике// Вестник АГТУ. – 2007. № 1 (36)-236-238. – С236.
3. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования/ Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры». – 1997. – 990 с.
4. Сухоносова С. В. Теория фреймов: возможности исследования повседневности //Человек в мире культуры. – 2012. – №. 2.С.29-34.
5. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 399 б.
6. Усманова Ш. Маданиятлараро мулоқотда лақуналарнинг ўрни // Лингвист. Илмий мақолалар тўплами.
7. Шомақсудов А. ва бошқ. Ўзбек тили стилистикаси. – Т., Ўқитувчи, 1983.– Б.236.